

УДК 903.531(477.53)“-10”

ЧОРНОГОРІВСЬКІ ПОХОВАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ З ПОНИЗЗЯ ПСЛА

Ірина КУЛАТОВА (Полтава)

Охарактеризовані чорногорівські поховання киммерійського часу, виявлені нещодавно під час досліджень курганів у пониззі Псла на Полтавщині.

Ключові слова: киммерійський час, чорногорівська група, поховання, Кияшки, Нижній Псел, Петрашівка, Солонці.

Приводится характеристика черногоровских погребений киммерийского времени, обнаруженных недавно во время исследований курганов на Нижнем Псле на Полтавщине.

Ключевые слова: киммерийское время, черногоровская группа, погребения, Кияшки, Нижний Псел, Петрашевка, Солонцы.

The characteristic time of the Cimmerian chernogorovskih graves discovered recently during a study of burial mounds in the Lower psle in Poltava.

Key words: Cimmerian time, Chernogorovskaya Group, burials, Kiyashki, Petrashivka, Solontsy, Psel.

У курганах пониззя р. Псел і невеликої передстепової річки Сухий Кобелячок вздовж лівого берега Дніпра Полтавською експедицією ДП НДЦ “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології за останні роки виявлено близько десятка поховальних комплексів киммерійського часу. Всі ці поховання, відкриті в курганах Лівобережного Придніпровського терасового лісостепу в межах Полтавщини, виявилися впущеними до центральної частини невеликих за розмірами насипів, розташованих на терасах вздовж лівобережної ланки Придніпровського суходільного шляху і його регіональних відгалужень. Досліджені комплекси в цілому ординарні, отже належали вони представникам рядового степового населення, яке просувалося до лісостепових ділянок на початку I тис. до н. е. і займало вільні для випасів ділянки підвищень вододілів рік, вкриті степовою рослинністю.

Інформація про кілька поховань вже оприлюднювалася друком. З-поміж них – захоронення 1 з кургану № 1, дослідженого у с. Петрашівка Кременчуцького району [2; 5], а також поховання 7 кургану № 3 неподалік с. Кияшки Дмитрівської сільської ради м. Комсомольськ на Полтавщині [8, с. 212 – 213, рис. 234]. Відомості про інші містяться лише у науковій звітності дослідників [6; 7].

Найпівнічніше за місцезнаходженням поховання досліджене у кургані № 1 групи V поблизу с. Солонців Дмитрівської сільської ради м. Комсомольська [11] в ході науково-рятивних розкопок навесні 2013 р. [6, арк. 23 – 25]. Воно здійснене у насипу висотою близько 1 м і діаметром 28 м, що знаходився на краю другої тераси лівого берега р. Рудька – сучасної лівобережної притоки Псла.

Поховання 1/2 відкрите у напівзруйнованому перекопами стані за 1,2 – 2,6 м на схід – північний схід від умовного центру насипу (далі – УЦ) на глибині 0,05 – 0,40 м. Зафіксоване у польовій звітності як поховання 1 (розвал ліпної посудини) та 2 (північно-східна частина ями із залишками

кінцівок похованого) (Рис. 1: 1). Сліди ями виявлені лише у північно-східній частині погано збереженого комплексу.

Містилося в неглибокій ямі із заплічками, зорієнтованій за довшою віссю у напрямку південний захід – північний схід. Ширина ями – 0,5 – 0,6 м. Її рештки збереглися на довжину 1,1 м. Орієнтовно, остання була завдовжки 2,0 – 2,2 м і мала глибину 0,4 м від УЦ. Яму оточував простір заплічок шириною 0,9 – 1,1 м, отже, площа поховальної споруди становила, вірогідно, – 2,2 – 2,4 м². Про це посередньо свідчило зміщення до північного заходу розвалу ліпної посудини (Рис. 1: 1), дно якої розміщувалося на глибині 0,35 м, фіксуючи основу уступу заплічок. Ліпна посудина стояла у їх північно-західному куті із незначним нахилом. Гіпотетично, розміри заплічок мали складати 1,0 – 1,1 x 2,20 м. Заповнення було мішаним чорноземним, ущільненим проникненням талих вод. В основі ями виявлені кілька вуглин.

Виходячи з кісткових решток (випростані і зведені в стопах нижні кінцівки молодої людини), похована – жінка-?¹, була викладена випростано на спині, головою на південний захід. Про положення рук та ін. деталі розміщення небіжчиці дані відсутні. В орному шарі за кілька метрів на схід трапився винесений плугом уламок леза залізного ножа довжиною близько 2 см.

Розвал ліпної посудини належав дещо асиметричній корчажці, з невисоким, трохи відігнутих потовщеним вінцем, кулястим тулубом з максимальним розширенням на середині висоти, звуженим до дна із незначним вигином в основі без утору (Рис. 1: 2). Поверхня акуратно заглажена, місцями має нерівномірний випал. З домішок відзначені дрібний кварцовий пісок, поодинокі включення вигорілої черепашки та блискітки слюди. Висота – 20,8 см; діаметри: вінця – 12,0 x 12,3 см, шийки – 11,6 x 11,8 см, тулуба – 16,2 x 16,6 см, дна – 9,7 x 10,2 см; товщина стінок – 0,6 – 0,9 см; прогин (заглибина посередині) дна в основі – 0,3 – 0,4 см.

З кола аналогій посудині назвемо корчажки з чорногорівських поховань у Танковому (курган № 9, поховання 6) та Таш-Джарган 2 [3, с. 246, рис. 149, 2 – 3], Рисовому (курган № 5, поховання 9), а також схожі на них – з Гура-Бикулуй (курган № 5, поховання 1) і Приозерного 1 [3, с. 163, 172, рис. 66, 3; 75, 14]. Подібні корчажки характерні переважно для захоронень Криму й Орільсько-Самарського межиріччя [3, с. 74, 116, рис. 43].

З огляду на наведене вище, поховання атрибутоване як здійснене чорногорівськими племенами доби раннього залізного віку на початку кіммерійського часу.

¹ Польове визначення канд. мед. наук А. В. Артем'єва, лабораторне – В. Л. Бондаренка.

Друге – поховання 7 кургану № 3 неподалік с. Кияшки Дмитрівської сільської ради м. Комсомольська [8, с. 212 – 213, рис. 234] було влаштоване з орієнтацією і положенням небіжчика, що притаманні чорногорівським захороненням [3, с. 59, 61], хоча виявилось опублікованим без остаточного культурно-хронологічного визначення як комплекс передскіфського часу.

Досліджене за 5,8 м на північ на глибині 0,80 м від УЦ в кургані висотою 0,65 м і діаметром 21 м. Впущене з рівня поверхні насипу доби пізнього бронзового віку, вивчалось з глибини 0,6 м від УЦ. Містилося в підпрямокутній у плані ямі зі скругленими кутами з темним супіщаним гумусованим вмістом розмірами 0,56 x 0,98 м і площею дещо більше 0,5 м² (Рис. 2). Вирівняне дно ями залягало на глибині 0,8 м. Вона була зорієнтована за довшою віссю північний схід – південний захід.

Посеред ями, за віссю її симетрії, знаходився скелет дитини у віці 3-4-х років. За положенням кісток встановлена позиція: на лівому боці, головою на південний захід, з трохи підігнутими випростаними ногами. Руки, вірогідно, були викладені вздовж тулуба (Рис. 2). Перед лицевим відділом черепа дитини знаходилися дрібні уламки ліпної кераміки, зліва від кісток скелету – вуглина. Фрагменти належали стінці ліпної посудини із заглаженою до лискування поверхнею та домішками шамоту, піску і блискітками слюди в щільному тісті сіро-коричневого кольору. Вони мали розміри – 2,2 x 2,6 та 2,3 x 3,0 см. Неподалік в орному шарі насипу кургану виявлений невеликий уламок шийки тієї ж ліпної корчагоподібної посудини, прикрашеної насіннеподібними вдавленнями палички. Він також містив у тісті домішки шамоту, піску, блискітки слюди (Рис. 2, 2) і зберігав сліди лискування. Вірогідно, уламок був винесений землеріями з поховання.

Найпівденнішим за місцезнаходженням у мікрорегіоні виявилось поховання, досліджене 2011 р. в кургані № 1 у с. *Петрашівка* Салівської сільської ради Кременчуцького району [2; 5, с. 27, 29 – 30]. Воно здійснене посеред насипу висотою близько 1 м і діаметром 34 м, розташованого на мису першої тераси правого берега Сухого Кобелячка – лівобережної притоки Дніпра.

Поховання 1 знаходилося за 2,05 м на північний схід на глибині 0,4 м від УЦ. Впущене з верхньої частини кургану інгульської катакомбної культури (Рис. 3: 1). Виявлене за темносупіщаним заповненням невеликої ями, слідами попелу і скупченням розтягнутих землеріями та збережених в уламках кісток скелету людини, а також частково кальцинованих кісток тварини.

Яма мала близьку до прямокутної зі скругленими кутами в плані форму, розміри – 0,8 x 1,3 м, площу – близько 1 м². Була зорієнтована довшою віссю з північного заходу на південний схід. Стінки в основі прямовисні, дно – рівне. Західна частина пошкоджена перекопом 1941 р.

Посеред ями, зі зміщенням до південного сходу, стояв ліпний горщик (Рис. 3, 1: рг), навколо якого відзначені рознесені землеріями кальциновані кістки тварини та уламки трубчастих кісток чоловіка у віці 40 – 45 років. З північно-західного боку знаходилися фрагменти кісток вівці або кози свійської, кілька вуглин, рештки деревного тліну і розвал залізного ножа (Рис. 3, 1). Під цими останками на дні виявлені залишки підстилки рослинного походження. Заповнення нижньої частини ями було однорідним – сіро-коричневим супіщаним. Вірогідно, вона закидалася вмістом викиду ґрунту, вийнятого під час спорудження.

Частина розвалу ліпного горщика із заглаженою поверхнею, виділеною шийкою, кулястим тулубом, звуженим до придення, на плитчастій основі з утором, домішками жорстви, кварциту і піску в щільному тісті, характерними давніми округлими сколами на поверхні. Вінця і шийка втрачені через розорювання поверхні кургану. Збережена висота – 16,7 см; діаметр тулуба – 15,2 см; діаметр дна – 8,3 x 8,5 см (Рис. 3, 2).

Фрагменти леза залізного ножа з відбитками дерева та вичиненої шкіри, поверх якої помічені сліди окислів срібла від декору піхов (Рис. 3: 3). Загальна довжина – 2,6 см; ширина леза – 1,2 см; його товщина по спинці – 0,35 см.

Таким чином, невелика і неглибока видовжено-овальна яма, зорієнтована в північно-західному напрямку, містила сліди струхлого дерева та рештки чоловіка зрілого віку, який був викладений у зібганому стані, здогадно, на лівому боці. Наявність збереженого інвентарю – нижньої частини ліпного горщика, а також уламка залізного ножа з прямою спинкою, решток напутньої їжі, вуглин вказують на кіммерійський час влаштування такого поховання [3, с. 53].

Подібні захоронення зустрічаються як у Подніпров'ї, так і в Орільсько-Самарському межиріччі, та відносяться фахівцями до чорногорівської групи степових кочівницьких старожитностей [3, с. 58, 59]. Саме в середовищі останніх, в тому числі і на Сході України, знаходять розповсюдження залізні ножі. Серед інвентаря чорногорівських поховань відома знахідка залізного ножа з прямою спинкою, виявлена в комплексі 11 кургану № 11 поблизу Золотої Балки Нововоронцівського району Херсонської області, що вважається подібним до білозерських [1, рис. 2: 5; 10, с. 141, рис. 1: 1]. Збережена нижня частина ліпного горщика нагадує посудини з поховання 11 кургану № 17 групи курганів “Аккермень 1” на Запоріжжі [3, с. 94, рис. 38: 4; 9, с. 25 – 26], а також основи ліпних чорногорівських корчажок з поховання 9 кургану № 5 неподалік Рисового Красноперекопського району в Криму [12, с. 152, рис. 59: 11] і поховання 1 кургану № 2 у Малокатеринівці Запорізького району й області [4, с. 80, 81, табл. ХІ: 5].

Досліджені в курганах пониззя Псла поховальні комплекси належить до кола чорногорівських старожитностей початкової доби раннього залізного віку. Їх поява може бути пов'язана із просуванням вздовж узбережжя Дніпра вглиб Лісостепу степових кочівників з кінця першого періоду розвитку чорногорівських племен, зумовленим проявами екологічної кризи – значної посухи першої половини – середини IX ст. до н. е. [3, с. 255]. Всі ці поховання є першими з виявлених на Полтавщині чорногорівськими пам'ятками, котрі засвідчують переміщення до меж Лісостепу кочівників вже на початку киммерійського часу [5, с. 108].

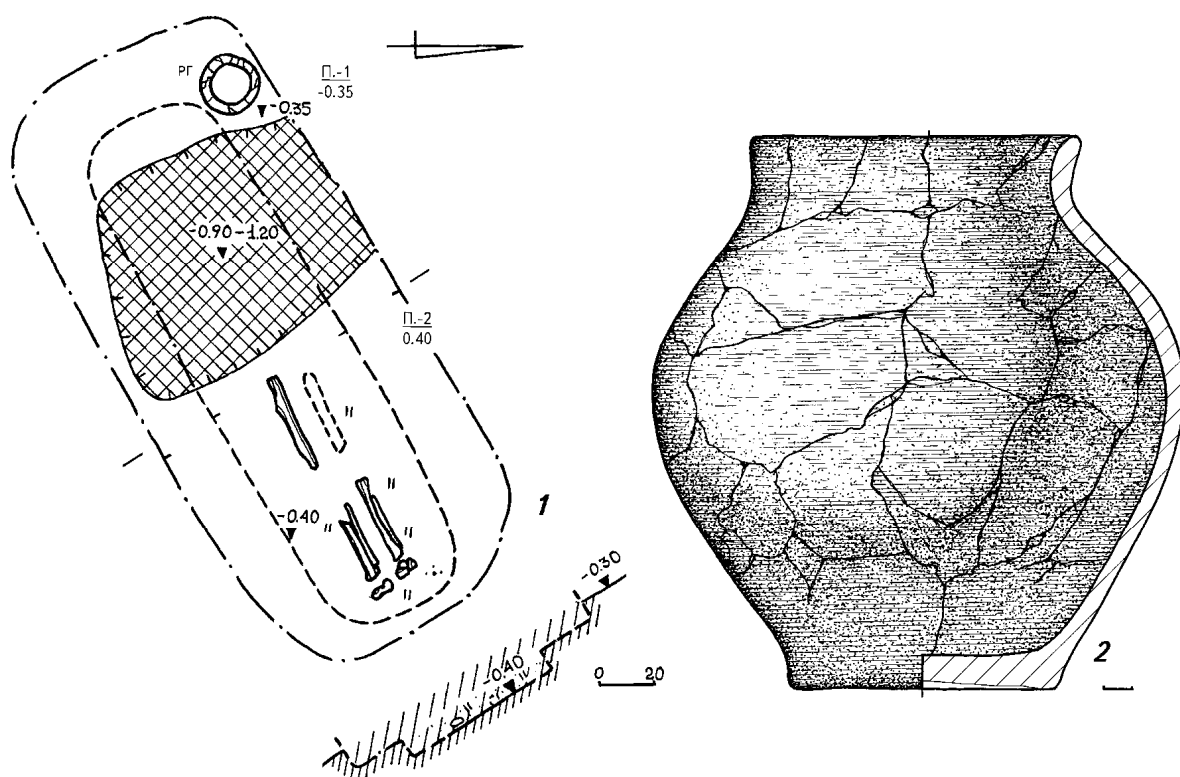
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Евдокимов Г.Л. Некоторые итоги изучения материалов Брилевского могильника / Г. Л. Евдокимов // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б.Н. Гракова). III Граковские чтения: сб. науч. ст. – Запорожье, 1999. – С. 99 – 102.
2. Кулатова І.М. Чорногорівське поховання в околицях Комсомольська / Кулатова І. М. // Свічадо Придніпров'я : Краєзнавчий альманах. – Комсомольськ : Apriogri print, 2012. – Кн. VIII. – С. 54 – 57.
3. Махортых С.В. Киммерийцы Северного Причерноморья / С. В. Махортых. – К. : Шлях, 2005. – 380 с. – (Bibliotheca “Vita antiqua”).
4. Плешивенко А.Г. Курганы села Малокатериновка / А.Г. Плешивенко. – Запорожье: Обл. инсп. по охране памят. ист. и культ., 1996. – 113 с., LI табл.
5. Супруненко О.Б. Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку / Супруненко О.Б. – К. : ЦП НАНУ і УТОПК, 2012. – 140, 8 с.
6. Супруненко О.Б. Звіт про науково-рятивні археологічні дослідження курганів поблизу с. Солонці Дмитрівської сільської ради м. Комсомольська Полтавської обл. навесні 2013 р. / Супруненко О.Б. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 733. – 125 арк.
7. Супруненко О.Б. Звіт про науково-рятивні археологічні дослідження курганів на території колишнього с. Лавриківка Пришибської сільської ради Кременчуцького району Полтавської обл. у 2010 р. / Супруненко О.Б., за участю Шерстюка В.В. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 648. – Т. I та II. – 351 арк.
8. Супруненко О.Б. Кургани Нижнього Прип'їлля / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк. – К. : ЦП НАНУ і УТОПК, 2011. – 472, 24 с.
9. Тереножкин А.И. Киммерийцы / А.И. Тереножкин. – К. : Наукова думка, 1976. – 223 с.
10. Шевченко Н.П. Новые памятники раннего железного века на юге Украины / Н.П. Шевченко // Древнейшие скотоводы степей юга Украины : сб. науч. тр. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 140 – 148.
11. Шерстюк В.В. Курганна група V [с. Солонці] / В.В. Шерстюк // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Комсомольська міська рада. – К. – Полтава : Полтав. літератор, 2008. – С. 131 – 132. – № 129.
12. Щепинский А.А. Северное Присивашье в V – I тысячелетиях до нашей эры / А.А. Щепинский, Е.Н. Черепанова. – Симферополь : Крым, 1969. – 328 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Кулатова Ірина Миколаївна – директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, фахівець у галузі археологічного пам'яткоохоронництва, дослідник археології раннього залізного віку Дніпровського Лівобережжя.

Наукові інтереси: проблеми археології раннього залізного віку.

Рис. 1. Солонці, с. Група V, курган № 1, поховання 1/2. План і перетин (1).
Ліпна корчажка (2). РГ – розвал посудини.

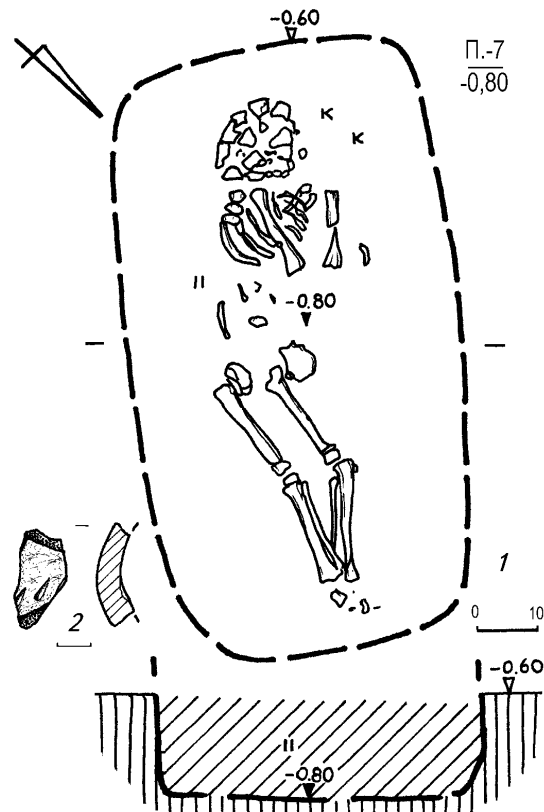

Рис. 2. Кияшки, с. Курган № 3, поховання 7. План та перетин.

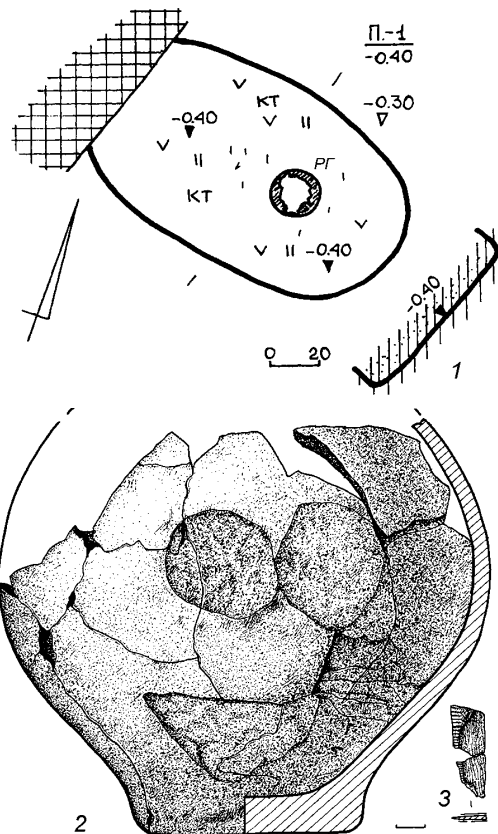

Рис. 3. Петрашівка, с. Курган № 1, поховання 1. План і перетин (1). Знахідки (2-3).
2 – кераміка; 3 – залізо, сліди шкіри і срібла.